Landkaartjes in Den Helder

In de tweede helft van de vorige eeuw breidde het areaal van het landkaartje zich duidelijk naar het westen uit, waarbij in 1983 de kust werd bereikt (Tax, 1989). Sinds we in 1996 begonnen met het systematisch waarnemen van dagvlinders in Den Helder, werden ook jaarlijks een of twee exemplaren van het landkaartje gemeld. Het duurde echter tot 2001 voor grotere aantallen werden gezien, een ontwikkeling die zich in 2002 voortzette.

Tekst: Klaas Kaag

Map Butterflies in Den Helder

In the past half century, the range of the Map Butterfly (*Araschnia levana*) in the Netherlands has extended westwards, reaching the coast in 1983. In Den Helder, a coastal town in the province of Noord-Holland, one or two butterflies were sighted each year, until suddenly in 2001 there was a sharp increase in number. Caterpillars as well as butterflies were seen, of both the spring and summer generation. The numbers in 2002 were smaller than in 2001, probably due to bad weather and the unsuitable timing of mowing of the stinging nettles on which it breeds.

The phenology of the Map Butterfly was also studied. There was little difference between 2001 and 2002 in the appearance and duration of the life stages. The Map Butterfly is still a vulnerable species in Den Helder, and the mowing regime must be timed carefully to make sure that the butterfly does not disappear.

Kars Veling

Rups van het landkaartje.

2001 De vlinders zelf werden in 2001 eigenlijk maar in één gebied gezien, het Rehorstpark. Dit is een smal park langs de spoorlijn. Hier werden in het voorjaar negen exemplaren geteld en in de zomer 26. Daarnaast werden op vier andere plaatsen nog vijf vlinders gezien, een in het voorjaar en vijf in de zomer. Deze locaties waren maximaal 1,5 km van het Rehorstpark verwijderd en daarmee verbonden door doorlopende boom- en struiksingels. In augustus en september werden verschillende nesten met rupsen gevonden. De meeste rupsen werden aangetroffen in het Rehorstpark. In totaal acht nesten met bij elkaar 289 rupsen. Op korte afstand (minder dan 1 km) van het Rehorstpark werden ook nog vijf nesten met 64 rupsen gevonden, alsmede de vervellingshuidjes van een nest van ongeveer 60 rupsen. Opvallend was de vondst van twee groepen rupsen (45 exemplaren) in de Donkere Duinen, ca. 2 km ten westen van het Rehorstpark. Beide gebieden worden niet verbonden door doorlopende boom- of struiksingels.

2002 In het voorjaar van 2002 was het landkaartje weer present, vooral op de plaatsen waar het voorgaande jaar rupsen werden gevonden. In het Rehorstpark en het park Quelderduyn direct ten noorden daarvan werden elf vlinders gezien. Eén vlinder werd opgemerkt in de Donkere Duinen. In juni werden drie nesten met rupsen (123 exemplaren) gevonden. Alle drie op dezelfde plek in het Rehorstpark.

Het aantal vlinders van de zomergeneratie was beduidend lager dan het jaar ervoor. In het Rehorstpark werden maar negen vlinders gezien. Twee keer vloog een landkaartje op mijn telroute, waar het landkaartje in de voorgaande zomer ook met vlinders en rupsen aanwezig was. Ook in de Donkere Duinen werd twee maal een vlinder gezien. Hoewel door maaiwerkzaamheden eind mei mogelijk heel wat legsels verloren zijn gegaan, zijn deze lage aantallen waarschijnlijk ook het gevolg van het slechte weer in de vliegperiode, waardoor er minder gelegenheid is de vlinders op

Figuur 1: aantallen vlinders en rupsen in 2001.

te merken. Dit valt op te maken uit het feit dat de zomergeneratie toch nog 288 rupsen (dertien nesten) opleverde. Rupsen werden weer vooral gevonden in het Rehorstpark en nabije omgeving. In de Donkere Duinen werd op één plek weer een nest rupsen 'teruggevonden' (25 exemplaren), op de andere plek niet. Wel werden twee nesten (76 exemplaren) gevonden net buiten de Donkere Duinen in Mariëndal.
Het jaar eindigde met een kleine derde generatie (drie vlinders) op 12 en 15 september.

Rupsen De rupsen van het landkaartje zijn vrij makkelijk te vinden, omdat ze in groepen ('nesten') bij elkaar leven. Ze verraden hun aanwezigheid door de vele poepjes, kaalgevreten brandnetels en doordat ze als zwarte klonten duidelijk afsteken tegen het groen van de brandnetels. Ik heb niet de illusie dat ik alle nesten met rupsen heb gevonden, maar ik denk wel dat ik een groot deel ontdekt heb. Ik heb rupsen gevonden in de onmiddellijke nabijheid van vrijwel alle plekken waar de vlinders zijn waargenomen, soms zelfs letterlijk op dezelfde plaats. Ook omgekeerd geldt dat vlinders waargenomen konden worden, daar waar eerder rupsen waren. Je zou denken dat de vlinders bij voorkeur rond hun geboorteplek blijven rondhangen.
Wat mij opviel was, dat vrijwel alle rupsen te vinden waren op beschutte plekken. In Den Helder betekent dit dat de

Hans Smeenk

Landkaartje.

Figuur 2: aantallen vlinders en rupsen in 2002.

brandnetels vooral aan oostelijke bosrandjes stonden, of dat ze aan de (zuid)westkant afgeschermd werden. Een opvallende uitzondering was een nest van 41 rupsen in een op het zuiden gerichte, onbeschutte slootkant. Er stonden ook maar acht brandnetelplanten. Het is de vraag of dit voldoende zou zijn geweest voor alle rupsen. We zullen dat nooit te weten komen, omdat de slootkant later werd gemaaid.
De zomerrupsen (augustus-september) waren vooral te vinden op ongemaaide brandnetels, maar dan wel in eerste instantie op de jonge uitgroei daarvan. Op hergroei van gemaaide brandnetels kwamen rupsen alleen voor als de brandnetels alweer een flinke omvang hadden bereikt. Dit geeft aan dat het voor het landkaartje niet alleen belangrijk is dat niet alle brandnetels worden gemaaid, maar ook dat er tijdig gemaaid moet worden op plekken waar maaien noodzakelijk is (bijv. langs voet- en fietspaden). Als de eerste maaibeurt pas ver in mei of later plaatsvindt kunnen er al eieren of rupsen in zitten. Beter is dan hier al te maaien voordat de vlinders gaan vliegen, ook al zijn de brandnetels dan nog niet zo groot. De vlinders kunnen dan andere brandnetels kiezen om hun eieren op af te zetten.
Ik heb de indruk dat de rupsennesten in 2001 groter waren dan in 2002. Omvatten de nesten met nog jonge rupsen in 2001 ongeveer 40 tot 60 exemplaren, in 2002 waren dat er 25 tot 40, met uitzondering van een nest van 60 exemplaren in het voorjaar. Van oudere rupsen vind je er meestal minder, omdat de rupsen dan meer verspreid zijn en daardoor moeilijker te vinden. Ook zal er wel enige uitval zijn door predatie. De aantallen rupsen zijn overigens niet exact, maar plus of min een goede handvol. Het is niet altijd even plezierig om met je gezicht al te diep de brandnetels in te duiken en je moet ook oppassen dat je ze niet verstoort, want dan laten ze zich vallen. Vergeleken met de legselgrootte die Bink (1992) aangeeft, nl. 67 met

Frans Hoezelmans

Landkaartje (voorjaarsvorm).

een range van 43 tot 82, zijn de aantallen in 2002 aan de lage kant. In Maes & van Dyck (1999) wordt echter een legselgrootte van 10 tot 30 rupsen genoemd. Daar blijven we ook in 2002 ruim boven.

Fenologie

De aanwezigheid van zowel rupsen, als vlinders in een klein gebied bood de gelegenheid om te kijken naar de periodiciteit van de verschillende stadia. In 2001 werden de vlinders gezien in week 16 (22 april) en week 19 en daarna weer in week 30, 31 en 32 (figuur 1). Rupsen werden gevonden van week 34 tot en met week 38. Tussen de laatste vlinderwaarneming en de eerste rupsen zat een periode van twaalf dagen en nog zes weken na de laatste vlinderwaarneming werden rupsen gevonden, zij het dat dit bijna volgroeide rupsen waren. De rupsen waren ongeveer een maand aanwezig.

In 2002 werd de eerste vlinder weer op 22 april gezien (week 17), de volgende pas weer in week 20 (13 mei), waarna de voorjaarsgeneratie min of meer continu doorvloog tot eind mei (week 22). Rupsen van deze generatie werden op 18 en 27 juni gevonden (figuur 2). Op beide dagen werd een vrij jong nest gevonden dat nog maar één vervelling achter de rug had. Omdat ik op deze plek de voorgaande dagen ook naar rupsen gezocht had, ga ik er vanuit dat deze nesten hooguit een dag of twee oud waren. De tijd tussen de laatst waargenomen vlinder en de jonge rupsen bedroeg dus 19 resp. 28 dagen. Het derde nest betrof bijna volgroeide rupsen en bevond zich vlak bij de andere twee, maar op een moeilijk begaanbaar stuk waar ik nog niet eerder geweest was.

De eerste vlinders van de zomergeneratie verschenen op 17 juli, 29 dagen na de vondst van de eerste rupsen. Al op 26 juli werden de laatste vlinders gezien. Het duurde daarna 24 dagen voordat ik op 19 augustus (week 34) de eerste rupsen vond. Rupsen bleven aanwezig tot en met week 37. Ruim zes weken na de laatste vlinder vond ik nog rupsen. Deze waren wel bijna volgroeid. Diezelfde week, 24 dagen na de eerste zomerrupsen, vlogen nog enkele vlinders van de derde generatie.

De duur van de verschillende stadia is in het veld natuurlijk nooit zo precies vast te stellen als bij kweken van vlinders. Je kunt ze niet iedere dag goed bekijken en je weet niet zeker of waargenomen vlinders en rupsen ook bij elkaar horen. Bovendien heb ik eieren noch poppen gevonden. Toch geeft het wel een indicatie. Uitgaande van minimale en maximale waarden genoemd in Bink (1992), zouden ei-, rups- en popstadium in de zomer samen 30 tot 51 dagen duren. Van de laatste vlinderwaarneming van de voorjaarsgeneratie tot de eerste vlinderwaarnemingen van de zomergeneratie duurde 45 dagen in 2001 en 48 dagen in 2002. Ook van de zomergeneratie tot de (kleine) derde generatie duurde 48 dagen in 2002. Dit is de minimale tijdsduur. Het ligt niet erg voor de hand dat de laatst vliegende vlinders de ouders zijn van de eerste vlinders van de volgende generatie. Er zijn te weinig waarnemingen om echt van piek tot piek te meten, maar globaal was dat 7 weken in 2001 en 9-10 resp. 7-8 weken in 2002. Hieruit concludeer ik dat het landkaartje in Den Helder een relatief lange tijd nodig heeft om ei-, rups- en popstadium te doorlopen. Het rupsenstadium zelf lijkt vrij normaal te verlopen. Bink (1992) geeft hiervoor 23 (17 tot 29) dagen. De rupsen waren in beide jaren gedurende ongeveer een maand aanwezig, maar sommige konden al na twee weken niet meer teruggevonden worden. Vooral het eistadium lijkt in Den Helder lang te duren. Bink (1992) geeft hiervoor 5 (4 tot 7) dagen, maar de kortste periode tussen de laatste vlinder en de eerste rupsen die ik heb kunnen vast stellen was al 12 dagen (2001).

Twintig jaar

Ondanks alle perikelen met betrekking tot het beheer hebben we goede hoop dat het landkaartje zich ook dit jaar weer zal laten zien. Niet alle nesten zijn geklepeld en er zijn nog genoeg mogelijkheden voor het landkaartje. Wel is duidelijk dat het landkaartje nogal honkvast is. De vlinder is in staat grote afstanden te overbruggen, getuige de snelle opmars naar het westen na 1950 en de plotselinge kolonisatie van Den Helder. Het is echter ook duidelijk dat een dergelijke verbreiding geen gewoonte is. Na de eerste vestiging in 2001 heeft het landkaartje zich nauwelijks verder verspreid. Er blijkt - in ieder geval in Den Helder - een heel sterke relatie tussen de aanwezigheid van rupsen en vlinders. Het is heel belangrijk om hier bij het beheer rekening mee te houden. Het heeft bijna twintig jaar geduurd voor het landkaartje zich, na aankomst in het westen, definitief in Den Helder vestigde. Zolang het voorkomen in feite beperkt is tot slechts twee gebieden is de soort daarmee heel kwetsbaar. ■